

KÂFİYE

Seyit KILIÇ

Antolojide değişik gruplarda bazı arkadaşlarımızın gündeme getirmiş olduğu kâfiye hususu üzerinde biraz müzakere edildi ise de konu tam bir şekilde vuzuha kavuşturulamamış, bu konuda, edebiyatçılarımız tarafından dakik bir inceleme sonucu bir kitap yazılarak son nokta koyulamamıştır. Belki de insanların bu konu üzerinde bazı şüphe ve kafaların bir köşesinde soru işaretleri vardır! Kim bilir belki de dile getirmekten imtina ettiklerinden dolayı tartışılmamış olabilir. İşte bütün bunları göz önünde bulundurarak elimizdeki kaynaklara müracaat edip genel ağı tarayarak kâfiye konusuna temas etmeyi gerekli gördük.

Hepimizin malumu olduğu üzere Türkler, İslamiyet'ten önce de hece vezni ile eser vermişlerdir. Müslüman olmadan önce sadece hece veznini kullanan Türkler daha sonra İslam'ı benimsemeleriyle beraber İran ve Arap edebiyatının etkisinde kalarak aruz veznini de kullanmaya başlamışlardır. Aruz vezni kullanılmaya başladıktan sonra Dünya Edebiyatı ile boy ölçüşebilecek seviyeye gelen edebiyatımız ne yazık ki aynı başarıyı Millî veznimiz olan hece de aynı başarıyı gösterememiştir. Bunun nedeni okumuş kimselerin Arapça ve Farsçaya rağbet etmesi Devlet erkânının ise bu dillere Türkçeden daha çok değer vermesi olmuştur. Hatta öyle ki Selçuklular Farsçayı resmi dil olarak ilan etmişler, ulemeden vükelaya kadar bütün devlet erkânı Farsça ile söyleşip yazmışlardır. Ancak Türkçenin sağlam yapısı onun günümüze kadar ayakta durmasını sağlamış ve Halk şâirleri de buna destek olarak, hece veznini istimal etmiş ve zamanımıza kadar taşımışlardır.

Tarihte bildiğimiz kadarı ile Türkçe hece vezni ile yazılan ilk şiirlere Çin kaynaklarında M.Ö. 119 yılına ait bir hun türküsü olduğu tahmin edilen manzumede rastlamaktayız.

“Yeni Taggıg yitürdimiz

Katun körkin alturdımız

Silan yışığ katurdımız

Adgır koçug alıp bardı” (Erman Artun, Türk Halk Edebiyatına Giriş, s,19)

Eski şiirler anonim olarak bazı Uygur yazıtları ile beraber dilden dile, nesilden nesile aktarılacak günümüze kadar gelmiştir. Hepimizin bildiği Alp Er Tunga sagusu bunlardan sadece birisidir.

Konumuz yukarıda da beyan ettiğimiz gibi kâfiye üzerine olacağından, bu konu hakkında daha detaylı bilgiler için yukarıda vermiş olduğumuz kaynağa müracaat edilebilir.

Kelimeler bazen kavramlaşarak yeni anlamlar kazanırlar. İşte bundan dolayı bazı kelimelerin hem lugavî ve hem de ıstilahî mânâsı vardır. Kavramlar ne kadar vuzuha kavuşturulursa konuya o kadar hâkim olmak kolaylaşır. Kâfiye kelimesi de Arapça bir kelime olup Türkçe karşılığı uyaktır. Manzum yazılarda/şiirde mısra sonlarındaki-aynen tekrar edilen kelime ve eklerle olmamak şartıyla-ses benzerliği, mısra sonlarında tekrarlanan, anlamları ayrı, sesleri birbirine benzer kelimelerden her birine uyak/kâfiye (Nesir de olursa seci denir) denir.

Bundandır ki Ömer Seyfeddin:

“Kâfiyelerim halkın tâbirleri, mûsikîm halkın dilindeki âhenktir” demiştir.

Ahmet Haşim ise: “Kâfiyeler zengin, lisan dürüst, istiâreler mükemmel, teşbihler nefis idi” idi diyerek kısaca şiirde bulunan öğeleri bir bir sıralamıştır. Orhan Veli Kanık ise: “Beklemezsem olmaz mı güneşin doğmasını? /Kullanılmış kâfiyeleri yollamak için” Diyerek kâfiyeden bahsetmiştir. (İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük)

Uyaklı sözcükleri Cem Dilçin: Örneklerle Türk Şiir Bilgisi isimli eserinde kendi arasında aşağıdaki şekilde üçe ayırmıştır.

1.Hem anlam ve hem de ses bakımından ayrılık:

Cemâlin âfitâbından alır nûr

Meh-i tâbâna döndü câm-ı billûr... (Bakî)

Beyitteki “nûr” ve billûr” sözcükleri arasında hem anlamca hem de –kelimeler bir bütün olarak ele alındığı zaman- sesçe ayrılık vardır.

2.Yalnız ses bakımından ayrılık:

Sözünle dâimâ ratbü'l-lisânım

Sözümünden kalmasın halî zebânım

Bu beyitte uyaklı olan “lisân” ve zebân” sözcükleri, birincisi Arapça ikincisi ise Farsça “dil” demektir. Aralarında anlam bakımından bir ayrım yoktur, yalnızca sesçe bir ayrılık vardır.

3.Yalnızca Anlam bakımından Ayrılık:

Var mı bir câriye de böyle bir bahâ

Mümkün olmaz buna takdîr-i bahâ

Bu beyitte “bahâ” sözcüğünün birincisi Arapça “güzellik”, ikincisi Farsça “değer” anlamındadır. Anlamları ayırdır, fakat sesçe birbirlerinin aynıdır.” (Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, s, 59-60)

Eski Edebiyatta kâfiyeleri oluşturan kelimelerin dil bilgisi bakımından aynı cinsten olmasını Divan Edebiyatı şâirlerimiz şart koşmuşlardır. İsimle isim, sıfatla sıfat, fiille fiil kullanılarak kâfiye yapılırdı. Nispet edatları, Arapça, Farsça çoğul takıları, fiilden sıfat yapan ekler kâfiyeli sayılmamıştır.

Oysa halk şâirleri en eski dönemden beri, kâfiye konusunda ses benzerliğini bile kesin kurallara bağlamaksızın şiirlerinde kullanmıştır. Halk edebiyatı ürünleri sözlü olduğu için, halk şiirinde göz uyağı söz konusu olmamıştır. Kulakta hoş bir uyum bırakan her ses benzerliği halk şâiri için bir uyak olarak algılanmıştır.

Halk şâirleri vermiş oldukları eserlerinde uyaklı kelimeler ararlar. Onların ad, sıfat, fiil gibi söz öbekleri yönünden birbirlerine uygun olmalarını aramazlar. Yapıları yazılışları başka da olsa kâfiye olarak kullanırlar. Bunun bir nedeni olarak belli eğitim görmemiş olmaları düşünülebilir. (Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, s, 73; Erman Artun, Türk Halk Edebiyatına Giriş, s,86-87) Yarım kâfiye Divan şâirleri tarafından pek hoş karşılanmamış ve vermiş oldukları eserlerinde kullanmaktan kaçınmışlardır. Halk şiirinde ise âşıkların irticalen söyledikleri şiirlerde kolaylık sağladığından, kelime bulmayı kolaylaştırdığından dolayı daha çok tercih edilmiştir. Hatta öyle ki, mahreçleri yakın olan (c-ç, ç-ş, s-ş, l-r, ğ-y, ka-ke, d-t, z-s) harfleri ile kâfiye yapılmıştır. Aşağıda misal olarak verilen dörtlükte olduğu gibi:

“...
Anan hasta ben hastayım
Merakımdan çok yastayım
Uyku tutmaz hep düştüyüm
Gel askerim gel Mehmet'im...” Âşık Ali Anbarcı

Görüldüğü gibi burada âşığımız; “has-tayım, yas-tayım, düş-teyim derken mahreç yakınlığından dolayı revî harfi olan “s”yi “ş” ile kâfiyelemek istemiştir.

“...
Coştı deli gönül coştı
Sevdâ gelip serden aştı
Dediler Selvi Han göçtü
Emrah hâlin yaman olmuş...” (Erzurumlu Emrah)

Erzurumlu Emrah'ın bu semâisinde de asıl ses “ş” olmakla beraber mahreçlerinin/çıkaklarının yakınlığından dolayı “ç” sesi ile kâfiye yapılmaya çalışılmıştır. Çok bildiğimiz ve de çok sevdiğimiz bir türkü vardır. “Karadır kaşların derman yazdırır” işte bu türkünün bir dörtlüğü şöyledir:

“...
Uzağa gittim ki gelirim diye
Tabanca doldurdum vururum diye
Hiç aklıma gelmedi ölürüm diye
Ölüm ver Allah'ım ayrılık verme...”

Burada da ana harfi/revî sesi “l” iken mahreç yakınlığından dolayı “r” sesi ile kâfiye Yapılmıştır. Bu örnekleri araştırdığımız zaman daha da çoğaltabiliriz. Ancak bu mahreç yakınlığı bu mısraların kâfiyeli olduğu mânâsına gelmez. Aşağıda vereceğimiz tarifi kıstas olarak alırsak bunların uyak değil sadece ses benzeşmesine dayalı bir aliterasyon sayılması daha uygun olacaktır. Bu tür şiirler edebiyat değerlendirmesi açısından zayıf kalmaktadır.

O zaman Cem Dilçin'in yukarıda kâfiye konusunda halk şâirlerinin olumsuz etkilendiği nedenlerden biri olarak saydığı eğitim seviyelerinin düşük olduğuna dair görüşlerine bir ikincisini de eklemek gerekmektedir. O da halk şâirlerinin irticalen şiir söylerken hâli hazırda aklına hemencecik gelen kelimeleri kulağa hoş geliyorsa kâfiye olarak kullanmış olmalarıdır. Çünkü hemen akla gelen bir kelimeyle kâfiye yapmak, düşünerek ve emek vererek kâfiye yapmak gibi değildir. Ancak bu şekilde kâfiye yapılması âşıklarımız arasında gelenek olduğundan ve halk şâirlerimiz birbirlerinden etkilendiklerinden dolayı kalem ile yazan ve irticalen söylemeyen halk şâirlerimiz dahi bu şekilde yarım kâfiye ile eserler vererek uyağı böylece kullanmışlardır.

Bu tür irticalen şiir söylemek aruz vezninde mümkün olmadığından gelenek hâline gelmemiş ve divan şâirleri de şiirlerini kâfiye konusunda daha mükemmel bir şekilde istimal etmişlerdir. Halk şiirinde verilen eserlerin hepsinin doğaçlama olarak söylendiğini kabul etmesek de artık bu halk şiirinin bir karakteri haline gelmiş, şâirler bu şekilde eserler vermeye cumhuriyet döneminde de devam etmişlerdir.

Her manzum olan eserde aranan form/şekil/biçim öğelerinden birisi de uyaktır. Yukarıdan beri açıkladığımız uyakların detaylarına indiğimiz zaman kâfiyelerinde kendi aralarında yarım, tam, zengin, tunç ve cinas gibi değişik tanımlarına rastlamamız mümkündür. Bu tanımlamalar bazen muğlâk bırakılmış ya da tam izah edilmemiş olduğundan, herkes anladığına göre şiir de kâfiyeyi kullanmaya çalışmıştır. Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi belli kurallar olmayınca bu şekilde istimal edilmesinin de normal karşılanması gerekmektedir. İşte bütün bunlar göz önüne alınarak kavramları yeniden eskisi ve yenisi ile gözden geçirmek, her şeyi yerli yerine koymak gerekmektedir. Bizde bu yazımızda yarım kâfiyeden başlayarak, bütün kâfiyeleri elimizden geldiği kadar örnekleri ile açıklamaya çalışacağız.

Yukarıdaki koşmada birinci dize ile 2. ve 3. dize arasında kâfiye yoktur. Yarım kâfiye 2. ve 3. dizeler arasında vardır. Ancak 1. dize de sadece redifteki ses benzerliğinden yararlanılmıştır. Bu şiirde bir kusurdur. Bunu izah etmemizdeki gaye bazı şiir yazarın kimselerin ek olarak kullanmış olduğu aynı görevi yapan rediflerin kâfiye zannedilmesi ve kâfiye olarak kullanılmasıdır. Oysa redif kâfiye demek değildir. Aşağıdaki semâide de böyle bir durum söz konusudur.

*“Elâ gözlü nazlı dilber
Hâlimden haberin var mı?
Seni benden ayırdılar
Zulümden haberin var mı?
...
...
Ömer ider gülüşmüşler
Âşıkların yanılmışlar
Bahçende gülün dermişler
Bağından haberin var mı?”*

Âşık Ömer’e ait bu güzel türkü de son bende dikkat edelim. Buradaki mısraların hiç birinde kâfiye yoktur. –mişli, mışlı geçmiş zaman ekinin seslerinden faydalanılarak rediflerle yetinilmiştir. “l” sesi ile “r” sesinin mahreçlerinin yakınlığından başka bir ahenk unsuruna rastlanılmaz. Aynı zamanda şâir “hâlimden, zulümden, ölümden” gibi son mısralardaki redif ana uyağının da “bağından” kelimesi ile değiştirildiğini görüyoruz. Bu da şiirde bir kusur olarak görülmeli ve belirsizlik ortalıktan kaldırılmalıdır.

Konuyu toparlayacak olursak tek ses benzerliğine dayanan yarım kâfiye ile yazılan şiirler ahenk ve kulağa hoş gelmesi bakımından diğer şiirlerden daha zayıftır. Bu tür şiirlerde tek hece ve rediflerle yapılan yarım kâfiye “kor, yâr, nur vs.” gibi çok heceli yarım kâfiye ile yazılan şiirlerden kulağa daha hoş gelmektedir.

Meselâ:

*“Hatırıma düştü eski bir sanat
Barda, beğde bir de borda mânâ var
İşitmeyenler der bu nasıl hikmet
Tarda, terde, tirde, torda mânâ var...” (Huzurî)*

Buradaki “sanat” ve “hikmet” uyakları ancak “t” sesi ile yarım kâfiye sayılır. Ancak ne kadar zayıf olduğunu okuyanlar anlayacaktır. Bu tür uyaklara göre:

*“Siyah kâküllerin dökmüş
Kızıl güllere güllere
Ala gözlerini dikmiş
İnce yollara yollara...” (Köroğlu)*

Böylesi tek heceli uyaklar daha hoş gelmektedir.

Böylece yarım kâfiye hakkında söyleyeceğimiz sözler burada bitmiştir. Belki de burada anlattıklarımız herkesin bildiği şeylerdir ancak bilinmesi gerekir ki, her bildiğimiz şey zamanla unutulmaya yüz tutar. Ve tekrar edildikçe hafızamızın bir kenarına kazılır ve bu bilgiler tazeliğini korur. Yapmak istediğimiz şey de bundan ibarettir.